

PRIVATNO VS JAVNO OBRAZOVANJE - EFIKASNOST I KVALITET

PRIVATE VS PUBLIC EDUCATION - EFFICIENCY AND QUALITY

Prof. Dr Svetlana Rakočević, Prof. Dr Nevenka Glišević, Prof. Dr Vesna Karadžić
Ekonomski fakultet, Ulica Jovana Tomasevica 37, Podgorica, Crna Gora

REZIME

Jedna od promjena koja je posljednjih godina zahvatila sektor visokog obrazovanja, posebno u zemljama u tranziciji, je privatizacija obrazovanja. Ona je nastala kao posljedica izmijenjenog načina razmišljanja o tome da li je diplomirani student javno ili privatno dobro? Prema tradicionalnom shvatanju, visokoobrazovani kadar je prvenstveno javno dobro, odnosno nešto što koristi više društvu nego pojedincu. Posljednjih godina ovaj stav se menja, u smislu da se posjedovanje visokog obrazovanja posmatra prvenstveno kao privatno dobro, jer donosi korist prvo pojedincu, pa tek onda društvu u cjelini. Cilj rada je da ukaže na prednosti i nedostatke procesa privatizacije visokog obrazovanja u Crnoj Gori.

Ključne riječi: obrazovanje, privatizacija, kvalitet

SUMMARY

One of the changes that concerns sector of high education in the last few years, especially in transition countries, is privatization of education. It was created as a consequence of different way of thinking whether the graduate student is a public or private good? According to traditional opinion, highly educated staff is primarily a public good that serves more to society than the individual. In recent years, this attitude has been changing, in sense that the posses of high education is considered primarily as a private good, because it brings the benefit first to individual, and then to the society as a whole. The aim of this paper is to point out the advantages and disadvantages of the privatization process of high education in Montenegro.

Key words: education, privatization, quality

1. UVOD

Ključni ekonomski i razvojni resurs ekonomije XXI vijeka predstavlja znanje (*knowledge*), a akumulacija znanja ima onaj značaj koji je akumulacija kapitala imala u doba industrijskog društva. Sam pojam znanje može se definisati kao nematerijalni resurs, slika stvarnosti iskazana zamislama čovjeka dok razmatra svijet koji ga okružuje. Znanje se sastoji od intuicije, skupa ideja, iskustva, vještina i učenja i ima potencijal stvaranja nove vrijednosti. Učenje predstavlja proces kojim pojedinac stiče, reflektuje, primenjuje i generiše znanje, unapređuje i razvija vještine, izgrađuje stavove, proširuje i oplemenjuje iskustva i kontakte koji dovode do promjene u njegovom ponašanju. Danas je veoma afirmisana teza da je glavna aktivnost svakog posla *učenje* a njegova glavna kategorija *znanje*. Znanje se uglavnom stiče putem obrazovanja u različitim obrazovnim institucijama javnog ili privatnog karaktera. Obrazovanje predstavlja kontinuirani proces koji ima za cilj prenošenje znanja i vještina, odnosno razvijanje sposobnosti neophodnih za uključivanje u društvene procese.

2.EKONOMSKI ZNAČAJ I VRIJEDNOST OBRAZOVANJA - OBRAZOVANJE KAO INVESTICIJA

Obrazovanje predstavlja veoma značajan faktor kako društvenog, tako i ekonomskog razvoja jedne zemlje. Naročito poslednjih decenija, obrazovanje je ušlo u polje ekonomske analize, što potvrđuju veoma obimna teorijska i empirijska istraživanja. Zapravo, obrazovanje nije nikada ni bilo posve ignorisano. Nova je činjenica ta što je ono postalo sistematsko područje izučavanja, gdje ekonomisti primjenjuju svoje instrumente analize i kriterijume ocjenjivanja. Anglosaksonski autori govore o "ekonomici obrazovanja", označavajući je ne kao novu disciplinu, već kao jednu novu specijalnost čiji se domen proširuje, obogaćuje i diversifikuje. Činjenica je da savremeni čovjek u nastupajućoj eri globalizacije i komunikacija mora da posjeduje obrazovanje opšte orijentacije na viskom nivou, što će mu omogućiti da lakše obavlja više srodnih profesija, uz dodatno obrazovanje u toku rada. Takav nivo obrazovanja omogućiće mu da brže i lakše mijenja radno mjesto i prelazi iz jedne u drugu specijalizaciju u okviru matične oblasti, odnosno profesije, jer stalne promjene postaju uslov opstanka u određenoj profesiji.

Obrazovanje opšte orijentacije koje se stiče u obrazovnim institucijama i koje definišemo kao *formalno* (redovno) obrazovanje podrazumijeva aktivnost koja se sastoji od formiranja i sticanja opštih ili specijalističkih znanja, oslanjajući se pri tom na škole ili fakultete, kao bitne institucije u kojima se ova znanja stiču. Budući da društvo u cjelini, kao i učesnici obrazovnog procesa (učenici i studenti) odvajaju značajna sredstva za obrazovanje, koja se relativno lako mogu identifikovati, to se ekonomski pristup obrazovanju najčešće zasniva na ovom tipu obrazovanja. Uzimajući troškove obrazovanja kao jedan vid ulaganja (inputa) u obrazovnu aktivnost, ekonomski pristup traži odgovor na pitanje kakve su ekonomske implikacije ovih ulaganja. Drugim riječima, da li su ova ulaganja i ekonomski opravdana sa stanovišta "proizvodnje" obrazovanja (outputa), što neophodno vodi ocjeni i mjerenju te proizvodnje. Ustvari, ekonomski pristup obrazovanju uzima se kao jedan način upotrebe ograničenih resursa u obrazovanju, koji bi mogli biti upotrijebljeni u neke alternativne svrhe i namjene.

Troškovi za obrazovanje kvalifikuju se kao investiranje u ljudski kapital. Investicije se tradicionalno posmatraju kao nešto što treba da vrati uloženo, pa je i obrazovanje, u tom smislu, jedan vid investicija. Doprinos obrazovanja procesu razvoja, opšte je priznata činjenica. Procjenjuje se da ulaganje u obrazovanje pojedincima donosi profit koji je uporediv sa ulaganjima u fizički kapital. Sve veći udio uslužnih djelatnosti u privredi, brzina kojom se mijenja tehnologija, rastući udio znanja i informacija u odnosu na vrijednost proizvodnje, kao i nivo privrednog restrukturiranja idu u prilog takvoj vrsti ulaganja.

Neosporna je činjenica da je obrazovanje javno dobro i pozitivna eksternalija, što znači da, iako se obrazovanje individualno stiče, ono predstavlja bogatstvo za društvo kao cjelinu. To je skoro jedina individualna osobina koja u praksi postaje zajednička vrijednost i korist za čitavo društvo. Otuda se može reći da obrazovanje ima svoju ekonomsku svrhu i predstavlja osnovni razvojni faktor. Obrazovanje za pojedinca znači povećavanje životnog standarda i sigurnosti posla. Za preduzeće i poslodavce ono znači povećanje produktivnosti rada i efikasnosti, a samim tim i profita. Za državu, porast obrazovanja znači kreiranje nove, kvalifikovane radne snage koja se može lako adaptirati promjenama. U širem smislu, prosperitet i napredak društva zavisi od pouzdanosti i efikasnosti funkcionisanja demokratskog političkog sistema, što umnogome zavisi od opšteg nivoa obrazovanja društva kao cjeline.

3. REFORMA OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI-PRIORITETI I NAČINI REALIZACIJE

Nema pitanja o kome se danas više govori nego što je pitanje uloge obrazovanja u savremenom društvu. U vezi sa obrazovanjem postavlja se pitanje obrazovnih institucija i njihove reforme, posebno u zemljama u tranziciji. Cilj obrazovnih institucija je, prije svega, povećanje kompetencija, odnosno podizanje nivoa znanja, stručnosti i sposobnosti svih, a prvenstveno mladih ljudi.

Reforma tradicionalnog sistema obrazovanja postala je imperativ u Crnoj Gori. Struktura ciljeva reforme obrazovanja ima dva nivoa, i to: nivo društvenih ciljeva i nivo obrazovnih ciljeva. Nivo društvenih ciljeva odnosi se na obrazovanje građana koji treba: da daju svoj doprinos ekonomskom progresu putem rasta društvenog proizvoda, zaposlenosti i poboljšanja životnog standarda; da se odgovorno ponašaju na osnovu principa i normi građanskog i demokratskog društva; da budu spremni na doživotno učenje, kako bi se prilagođavali promjenama na tržištu rada. Nivo obrazovnih ciljeva predstavlja indikator efikasnog sistema obrazovanja, a što se ispoljava kroz: visoku prolaznost studenata, ali uz ostvarivanje kvaliteta znanja; povećani stepen obuhvaćenosti populacije visokim školstvom; povećanje broja studenata koji će znati da zadrže i koriste stečena znanja; zadovoljno i motivisano nastavno osoblje [6].

Promjene i reforme u obrazovnom sistemu u Crnoj Gori utemeljene su na pronalaženju originalne strategije inspirisane pozitivnim tradicijama i nasljeđem, u koju se mogu ugraditi nove tendencije savremenog društva i pozitivna rješenja razvijenih obrazovnih sistema u Evropi. Evropske institucije su, uzimajući u obzir osnovne principe postavljene u Bolonjskoj Magna Charta Universitatum iz 1998. godine, preuzele glavnu ulogu u izgradnji evropskog prostora visokog obrazovanja.

Prihvatajući principe Bolonjske deklaracije, Crna Gora je ambiciozno krenula u reformu sistema obrazovanja. Ono što je najvažnije u reformi jeste da je polazna osnova orijentacija na ishode, tako da se dizajniraju nastavni programi i kursevi koji u svom fokusu imaju studenta, odnosno rezultat. Obrazovanje zasnovano na ishodima polazi od studenta kao potrošača, tako da se prilikom usmjeravanja i organizovanja nastave polazi od onoga što će studenti znati i umjeti da primijene u praksi. Ovaj pristup, dakle, polazi od kreiranja programa «unazad». To znači da proces strukturiranja i razvoja programa polazi od jasne slike onoga što će se desiti na kraju procesa studiranja.

U programiranju «unazad», cjelokupna organizacija obrazovanja se odvija po sledećem redosljedu: a) definisanje ishoda, b) definisanje kriterijuma i sredstava procjene, c) definisanje organizacije (oblici, metode, sredstva, strategije nastave i učenja) i d) utvrđivanje rezultata.

Ishodi u potpunosti određuju način planiranja, programiranja i njihovu strukturu. Ishod pretpostavlja da se definiše šta se od studenta očekuje da zna, razumije i upotrijebi svoje znanje nakon studija.

Osnovni principi na kojima se zasniva reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori su sledeći:

- *Decentralizacija sistema* koja doprinosi većoj demokratizaciji odnosa i obezbeđuje ravnotežu između centralne i lokalne uprave, između političke i profesionalne moći i odgovornosti. Decentralizacija utiče na smanjivanje državnih troškova, a povećanje učešća lokalne zajednice i građana u finansiranju obrazovanja, pogotovo sa povećanjem broja privatnih obrazovnih institucija. Sa pojavom organizatora obrazovanja (provajdera), finansiranje obrazovanja poprima nove modalitete uz nacionalno postavljanje sistema vrednovanja. Viša decentralizacija znači smanjenje regulative, donošenje uopštenijih propisa, koji su fleksibilniji za donošenje novih promjena u obrazovnom procesu. Na ovaj način dolazi se do procesa deregulacije i do pomjeranja odgovornosti sa centra (države), na stručnost i profesionalnu odgovornost nastavnog osoblja.

- *Pružanje jednakih mogućnosti svakom pojedincu*, što znači da svi građani treba da imaju jednake šanse i ista prava i obaveze.

- *Davanje mogućnosti izbora prema individualnim mogućnostima*, što znači da svakom studentu treba pružiti mogućnost da iskaže individualne potencijale. U nastavnom procesu treba obezbijediti učenje koje od studenata stvara ličnosti koje razvijaju svoje mišljenje, samostalno donose odluke, planiraju i izgrađuju dalji razvoj. Da bi se studenti razvijali u tom duhu, neophodno im je ponudi mogućnost izbora, u smislu izbora metoda, oblika rada, kao i nastavnih sadržaja.

- *Uvođenje evropskih standarda* pretpostavlja funkcionalno povezivanje sa razvijenim zemljama, tj. visok stepen korelacije sa postojećom mrežom fakulteta u inostranstvu, što omogućava da se stiču znanja koja postaju konkurentna na tržištu rada. Visoko obrazovanje u Crnoj Gori polazi od Bolonjskog procesa, a okvir kvalifikacija koji je uveo Berlinski komunikat (2003), predstavlja zajedničku osnovu za razumijevanje sistema visokog obrazovanja sa visokim obrazovanjem u Evropi. Ovaj okvir, ustvari, treba da omogući uporedivost kvalifikacija i mobilnost svih koji posjeduju te kvalifikacije i da učini transparentnim odnose između nacionalnih okvira kvalifikacija za visoko obrazovanje.
- *Primjena sistema kvaliteta* treba da obezbijedi standarde kojima će se utvrđivati efikasnost nastavnog procesa.
- *Fleksibilnost sistema obrazovanja* pretpostavlja obrazovne programe koji moraju biti otvoreni i lako podložni promjenama i nastavnice koji treba da imaju veću slobodu u kreiranju i realizaciji nastavnih programa. Naravno, veća autonomija nastavnika pretpostavlja i njihovu veću odgovornost.
- *Interkulturalizacija* koja pretpostavlja osposobljavanje mladih za poštovanje tolerancije, mira, vjerskih, rasnih i drugih razlika.

4. PREDNOSTI I NEDOSTACI PRIVATNOG I JAVNOG OBRAZOVANJA

Danas se proces reforme obrazovanja stavlja u sam vrh reformi. Obrazovanje se posmatra kao djelatnost koja generiše veliki broj efekata kako za pojedinca, tako i za društvo u cjelini. Otuda je državna politika u ovom segmentu veoma značajna, što ne znači da, istovremeno, u ovoj oblasti nema mjesta individualnoj inicijativi i privatnom sektoru. Ustvari, u okviru reforme sistema obrazovanja podržano je otvaranje i privatnih i javnih obrazovnih institucija na svim nivoima i sa različitim programima. Nova vremena donijela su značajno angažovanje privatnog sektora u oblasti obrazovanja. Privatno obrazovanje se sve više širi, kako u razvijenim zemljama Zapada tako i u nerazvijenim zemljama i zemljama u tranziciji.

Podjela obrazovanja na privatni i javni sektor čini se sa aspekta načina finansiranja. Državni univerzitet se uglavnom finansira iz budžeta, mada jedan dio sredstava ostvaruje preko projekata iz različitih oblasti i pojedinih studijskih programa koje finansiraju sami studenti. Problemi koji se javljaju kod privatnih fakulteta vezani su za obezbjeđivanje: materijalnih uslova (školski objekti, opremljene učionice i kabinete...); kadrovskih uslova; podizanja društvenog i ličnog standarda nastavnika; i finansijskih sredstava [6]. Poseban problem predstavlja nedostatak prostora ili neadekvatan prostor u kome se odvija nastava. Najčešće se iznajmljuju prostorije državnih obrazovnih institucija koje su u prilično lošem stanju. Biblioteke privatnih obrazovnih ustanova su skromne, jer zahtijevaju značajna finansijska sredstva i dugogodišnji rad na prikupljanju knjiga i raznih publikacija.

Osnivanje privatnih univerziteta je u principu krupna i pozitivna promjena, ali je, istovremeno, i pojava koja ima i niz slabosti.

Obrazovanje je sektor u kome privatno vlasništvo daje relativno slabije rezultate nego što je slučaj sa privredom u kojoj se superiornost privatnog vlasništva ni slučajno ne dovodi u pitanje. Kada se govori o nedostacima privatnog sektora obrazovanja treba imati u vidu da su na privatnim fakultetima angažovani profesori neposredno zavisni od tržišne konkurencije a plata im je direktno vezana za zaradu koju obrazovna institucija ostvaruje. Kako obrazovanje svakog dana sve više postaje veliki biznis, to znači da kod nastavnog osoblja u prvom redu dolazi do izražaja lični interes, a time je teže insistirati na standardima, čuvati ih i razvijati kvalitet. Privatni fakulteti se, prije svega, bore za studenta a ne za kvalitet. Za razliku od privatnih fakulteta javni sistem obrazovanja je u velikoj prednosti jer je, u značajnoj mjeri, zaštićen u smislu da angažovani profesori nijesu neposredno zavisni od tržišne konkurencije a plata im nije direktno vezana za zaradu koju obrazovna institucija ostvaruje, pa je lakše insistirati na standardima i razvijanju i očuvanju kvaliteta. Otuda javni fakulteti stvaraju učinke koji imaju relativno visoke standarde

koje javnost prepoznaje. Naravno, to služi kao reper za kvalitet manje zastupljenog privatnog sektora. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da su mnogi privatni univerziteti propali upravo zbog toga što nijesu shvatili da je važno znanje studenata a ne njihova diploma.

Poseban problem privatnog sektora visokog obrazovanja predstavlja problem obezbjeđivanja kvalitetnog, stručnog nastavnog kadra. Ustvari, većinu nastavnog osoblja na privatnim fakultetima čine: penzionisani profesori sa državnih fakulteta koji, po samoj prirodi stvari, nijesu fleksibilni u smislu prihvatanja promjena; profesori sa strane, moždaiskusni i kvalitetni, ali koji, po pravilu, posjećuju fakultet samo nekoliko puta u toku godine, tako da, što je sasvim normalno, nijesu previše zainteresovani za pružanje kvalitetne usluge i kvalitet samih studenata, ili se radi o mladom nastavnom osoblju bez iskustva, a možda i bez dovoljno kapaciteta.

Ako se analiziraju razvijene zemlje može se konstatovati da je privatni sektor stvarno izbio u najviš vrh obrazovnog sistema samo u SAD. No, iako se izdvojio jedan broj izuzetno kvalitetnih privatnih fakulteta, u istoj zemlji namnožio se i veliki broj drastično loših, stvarno inferiornih privatnih fakulteta i biznis škola u kojima je za par stotina dolara moguće dobiti diplomu, i to ne samo fakultetsku (Bachelor) nego i više. Prema tome, kada se govori o dometima privatnog obrazovnog sektora ne treba suditi samo po slavim univerzitetima koji su članovi *Ivy League*, nego i po onima za koje vlada široko mišljenje da predstavljaju drastičnu kompromitaciju obrazovnog sistema a za koje se u SAD neretko može čuti reč *disgrace* [4].

Za razliku od SAD u evropskim zemljama je vrlo slaba, gotovo nepostojeća tradicija privatnog visokog školstva i ono je u jednom broju zemalja čak i ustavno zabranjeno. U Engleskoj, kolijevci tržišne privrede, prvi privatni univerzitet osnovan je 1976. godine, a privatno visoko školstvo još uvijek zauzima tek djelić obrazovnog prostora i igra stvarno marginalnu ulogu [4].

Sve u svemu, evropska tradicija je u univerzitetkom obrazovanju za privatni sektor ostavila, a i danas ostavlja, malo mjesta. Za to svakako postoje krupni razlozi vezani za opštedruštveni značaj i široko rasprostranjene učinke svih nivoa obrazovanja, uključujući i univerzitetko.

Iz dijagnoze upravo opisanih funkcionalnih osobenosti i strukturnih karakteristika nipošto ne slijedi da za privatni sektor ne bi trebalo da bude mjesta u obrazovnom sistemu Crne Gore. Takođe, ne znači da privatni fakulteti i u našim uslovima ne bi mogli da budu bolji i kvalitetniji nego odgovarajući državni fakulteti pa, čak, i da ne bi mogli da se uvrste u sam vrh univerzitetkog i ostalog visokoškolskog obrazovanja. Međutim, smatramo da je to proces koji će potrajati, mada je u toku.

Ipak, ono što je pozitivno je da je privatni sektor značajno povećao kapacitete visokoškolskog obrazovanja. Poboljšanje obrazovnog nivoa, uključujući i povećavanje broja stanovništva sa visokoškolskim obrazovanjem moguće je samo uz odgovarajuće širenje kapaciteta sistema visokog obrazovanja. Ta ekspanzija kapaciteta skup je i vremenski zahtjevan posao a budžetska sredstva raspoloživa za tu potrebu su nedovoljna. Razvijanje privatnog sektora pokazuje se kao dobrodošao način ublažavanja, ako ne i otklanjanja tog uskog grla na nivou društva kao cjeline. Ulazeći u obrazovni prostor sa novim kapacitetima, privatni sektor neposredno se uključuje u zadovoljavanje urgentne potrebe i visokog društvenog prioriteta.

U kombinaciji sa privatnim sektorom, državni sektor će biti u stanju da društvu pruži znatno više nego što je to mogao ako bi u obrazovanju bio zadržan njegov monopol. Razbijanjem monopola povećava se fleksibilnost i kvalitet obrazovanja, pruža se izdiferenciran asortiman usluga, tako da obrazovanje postaje društveno cjelishodnije i u globalnom smislu racionalnije. Novi, promijenjeni asortiman usluga neposredno doprinosi kvalitetu kroz nove programske sadržaje, nove tehnike nastavnog procesa i veću intenzivnost kontakata sa studentima.

Prednost privatnih fakulteta ogleda se u lakšoj i intenzivnijoj komunikaciji sa svjetskim obrazovnim centrima, zbog skraćene procedure odlučivanja i veće operativne fleksibilnosti.

Donekle, kao prednost privatnih fakulteta treba istaći rad sa manjim brojem studenata po nastavniku, kao i veći stepen odgovornosti prema onima koji uslugu u cjelosti plaćaju sopstvenim sredstvima, što ima za posledicu mnogo intenzivniju saradnju između studenata i

nastavnika. Pojava privatnog sektora mnogo je doprinijela potiskivanju prenaplašene ekstenzivnosti u obrazovnom sistemu koja je, baš kao i u privredi, nezdravim forsiranjem broja i kvantiteta ostavila loše posljedice na planu kvaliteta. Važan je i učinak privatnog sektora u razbijanju monopola u zapošljavanju univerzitetskih nastavnika.

Postoje indikacije da se privatno obrazovanje, zbog veće fleksibilnosti i njegove neposredne orijentacije na tržište, bolje prilagodilo potrebama privrede i ostalih sektora za koje se školuju kadrovi.

Privatni fakulteti takođe pomno prate poslovne karijere svojih diplomaca, pomažu im i povezuju sa poslodavcima i dopunskom nastavom u stilu nove filozofije poznate pod imenom *life-long learning*.

U pozitivne efekte privatnog sektora obrazovanja moglo bi se navesti pružanje šanse onim kandidatim koji, zbog ispodprosječnog uspjeha ili drugih razloga, nisu uspjeli da se upišu na neki državni fakultet. Time se postižu bar dva krupna rezultata. Prvi je psihološki, jer mladim ljudima omogućava da kompletiraju svoje obrazovanje i oslobode se doživotne frustracije zbog prekida obrazovanja i nemogućnosti da ga kompletiraju u određeno vrijeme. Drugi se odnosi na uključivanje u nastavu i manje sposobnih kandidata, čime se privredi pruža dodatna mogućanost zapošljavanja kadrova skromnijih dometa.

No, ovo može da ima i negativne posledice, jer privatne fakultete uglavnom upisuju srednjoškolci ispodprosječnog uspjeha. Naime, za veliki broj privatnih visokoškolskih institucija karakteristično je da je selektivnost u odabiru kandidata daleko ispod one u preovlađujućoj većini državnih fakulteta, a prema nekim istina ne baš kompletnim i potpuno pouzdanim podacima stopa prolaznosti na privatnim univerzitetima je znatno veća nego na državnim. To, naravno, ima za posledicu znatno lošiji kvalitet studenata.

Možda je još više zabrinjavajući stil i postupak rada na posle diplomskom nivou. Plaćanjem visokih naknada kandidati stižu mogućnost vršenja velikog pritiska na mentore i komisije, a (ipak!) preopterećeni nastavnici ne nalaze vremena za čitanje referata o podobnosti, ocjeni i kritičkom čitanju samih disertacija.

5. ZAKLJUČAK

U radu smo pokušali da ukažemo na značaj obrazovanja, kako za pojedinca tako i za društvo u cjelini. Napravljen je pokušaj da se povuče paralela između javnog i privatnog obrazovanja i da se istaknu prednosti i nedostaci jednog i drugog.

Komercijalni, na zaradu usmjereni kriterijumi znače zaista veliku motivaciju za nastavno osoblje, ali to ima i lošu stranu. Zato smatramo da je za, bar podnošljiv, kvalitet obrazovanja daleko efikasniji javni sektor. Njegova ogromna prednost je što u njemu angažovano nastavno osoblje nije neposredno zavisno od tržišne konkurencije i što im plata nije direktno vezana za zaradu koju univerzitet ostvaruje u neposrednom kontaktu sa korisnicima usluga, odnosno sa studentima.

6. LITERATURA

- [1] Berry N.: Uvod u modernu političku teoriju, Beograd, Službeni glasnik, 2007.
- [2] Jovanović S.: O državi-Osnovi jedne pravne teorije, Beograd, BIGZ, 1990.
- [3] Madžar Lj.: Ka novim obrazovnim prostorima, Ekonomski anali, Beograd, br. 164, 2005.
- [4] Madžar Lj.: *Uslovi i izgledi za izgradnju efikasnih regulatornih aranžmana*, u Zborniku "Tranzicija i posle u regionu nekadašnje Jugoslavije", Miločer, 2008.
- [5] Despotović M., Maksimović I., Pejatović A.: Metodologija razvoja nastavnog programa u srednjem stručnom obrazovanju i obrazovanju odraslih, Program reforme srednjeg stručnog obrazovanja, Beograd, 2004.
- [6] Strategija redukcije siromaštva u Crnoj Gori, Vlada Republike Crne Gore, 2003.
- [7] Šećibović, R.; Janićijević, N.; Petković, G.: Strategija obrazovanja i ekonomska politika, Savjetovanje Ekonomska politika u 2006. godini, Ekonomski fakultet, Beograd, 2006.